

Др Душко М. КОВАЧЕВИЋ*

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ О СРБИМА И ИСТОЧНОМ ПИТАЊУ

Сенима мог уваженог професора Лазара Ракића (1929-1992)

Како сам у два наврата до сада писао о погледима Јакова Игњатовића на Источно питање,¹ сматрам да нема потребе да у овом раду понављам већ речено. Стога је моја намера да се у овој расправи задржим само на два важна питања; у првом желим да разрешим проблем ауторства расправе *Срби и Источно питање*, а у другом да проговорим о њеном садржају.

Расправа *Срби и Источно питање* штампана је 1865. у Бауцену, годину дана пре аустро-пруског рата. Отуда се може претпоставити да је њен аутор, потписан као "један Србин", унеколико желео да пре него што отпочне отворена борба између Аустрије и Пруске, око уједињења Немачке, подсети Европу и на нерешени проблем српског уједињења, као нераскидиви део укупног Источног питања. Један од оних Срба који је о Источном питању размишљао и писао на такав начин био је и Јаков Игњатовић. Али, да не би било поново забуне и спорења око тога ко је заправо аутор расправе *Срби и Источно питање*, коју је изазвао академик Василије Крестић својим закључком да ауторство припада Владимиру Јовановићу,² настојаћу да ову своју тврдњу и докажем упоређивањем текста саме расправе са Игњатовићевим ранијим радовима о Источном питању, те да укажем на нека карактеристична места у самој расправи, која се тичу његовог живота и јавног рада, и која недвосмислено говоре да иза тих исказа стоји он сам.

У поглављу *Срби у Угарској* писац расправе *Срби и Источно питање* говори о блискости Срба и Мађара, и наводи реченицу изгово-

* Аутор је доцент на Филозофском факултету у Новом Саду.

¹ Душко М. Ковачевић, *Јаков Игњатовић о Источном питању*. Зборник Матице српске за историју, св. 36, Нови Сад 1987, 177-190; Душко М. Ковачевић, *Јаков Игњатовић - историјска биографија*, Сремски Карловци 1994, 160.

² Владимир Јовановић, *Успомене* (приредио и предговор написао проф. др Василије Крестић), Београд 1988, 247.

рену на Угарском сабору 1861: "Овде ће међу вама бити мало њих у чијим жилама не тече српске крви". Ту реченицу упућену Мађарима изговорио је Јаков Игњатовић, као посланик на Сабору, и она гласи: "И у жилама Мађарске аристократије, доста српске крви тече".³ Настојећи да ближе одреди шта је то Источно питање, писац расправе у поглављу *Источно питање и његово решење* каже: "Источно питање није ништа друго него узвратни ударац у борби запада против полумесеца, одлаганој вековима под рушевинама времена". У чланку *Турска и њен индустријски*, објављеном у *Србском дневнику* 21. марта 1863, Игњатовић је заступао исту мисао о потреби да Европа силом ослободи још увек поробљене хришћанске народе у Турској, па је писао: "Европске владе могле би још за време са мањим жртвама радикално Турску излечити, и то својом силом и речи, којој би сви хришћански народи одзива дали; а са тим би извршили најславније дело човечанства, хришћанства и цивилизације".⁴ Потом, у следећем пасусу поглавља *Источно питање и његово решење*, писац расправе каже: "А управо ти хришћански народи који вену у несрећи, тиме што су се борили и падали спасли су запад од кужног даха мухамеданства и омогућили му да се слободно развија и стиче сопствену културу, да би се тиме - детињасто могао разметати". Девет година раније Игњатовић је у расправи *Хришћанска реч о решењу Источног питања* писао: "Раје (народи - Д. М. К) не политизирају, оне не познају будуће конјунктуре у којима се често и велики духови често варају. (...) Оне хоће да живе као срећни људи и хришћани, а да другима не штете. Оне сачињавају милионе у турској држави, (...) Оставити их још дуже да се злопате била би срамота за Европу. Оне заслужују симпатије Европе. У најлепшим земљама Европе пре много столећа пале су оне као жртва ужасних освајања муслимана и дуго су задавале посла турском елементу и његовом старом бесу, да би се Север и Запад за то време посвећивали уметностима и наукама. Њихова еманципација је обавеза Европе".⁵

Писац расправе *Срби и Источно питање* заступао је мисао да Источно питање "може наћи своје најприродније и за мир Европе једино решење, ако народи којих се оно тиче дођу до самосталности коју чежњиво очекују. Исту мисао изнео је и Јаков Игњатовић у револуцији 1848. у чланку *Изгледу Тракије народа*, где је писао: "Народ Тракије (Балкана - Д. М. К) до данашњег дана није се освешћавао, силу дакле своју није примерити могао, која је стостручно већа нег' његових угњетатеља. Овај народ освешћавати ваља: треба му казати како му је душа од слабијег угњетена: какову силу против општег душмана развити може; и каква га будућност очекује".⁶ Према томе, и у једном и у другом

³ Јаков Игњатовић, *Беседа на Угарском сабору*, Публицистички списи (1), Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. XII, Нови Сад - Приштина 1989, 193.

⁴ Јаков Игњатовић, *Турска и њен индустријски*, Публицистички списи (2), Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. XIV, Нови Сад - Приштина 1989, 162.

⁵ *Хришћанска реч о решењу Источног питања* од Ј(акова) И(гњатовића), Зборник Матице српске за историју, св. 36, Нови Сад 1987, 173.

⁶ Јаков Игњатовић, *Изгледу Тракије народа*, Публицистички списи (2), Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. XIV, Нови Сад - Приштина 1989, 121.

тексту Игњатовићева порука је била: коначан циљ хришћанских народа у Турској је њихово ослобођење и стварање независних националних држава. Писац расправе *Срби и Источно питање*, у истом поглављу, тражи од западних држава "одрицање од силе према истоку", и одбацује мисао о даљем опстанку Турске на штету њених хришћанских поданика. Затим наставља: "Неинтервенција нека буде парола моћног запада! - нека нас пусте да сами извојујемо своју ствар.- Само, учините још то да, с друге стране, нико не омета наш нормални крвави развој". Године 1860. у чланку *Једна брошура о Источном питању*, објављеном у *Србском дневнику*, Игњатовић је тражио "... да Европа хришћанским народима руке не веже, да их пусти оно чинити што им њи'ова нужда налаже, то јест да се бране и одбране онако како им само силе њи'ове допуштају. (...) За хришћане у Турској најпречи и најбољи је лек да се уважи начело права и слобода народа и да ускрснућу и развојку ти' права нико на пут не стане. То је начело 'неинтервенције'. Нека се Европа не меша у Турску и њене народе, ...".⁷

У расправи *Срби и Источно питање* и однос према Угарској се намеће као типично Игњатовићев. Писац расправе препоручује хришћанским народима Турске, који још нису дошли "до свог пуног права" државног: "Да Угарској препусте првенство које она готовом, одавно провереном конституцијум и својим унутрашњим политичким устројством од свих нас заслужује". Ту мисао је Игњатовић поновио већ следеће 1866. године у чланку *Нов положеј*, у коме је, поводом питања о преуређењу Монархије на дуалистичком принципу, предлагао да у угарском делу монархије - "Ако су праведни Маџари, што желимо, а оно нек у овој половини међу нама и предњаче..."⁸ Међутим, у расправи о Источном питању он је то изнео прво на спољнополитичком плану. Разлог за то је страх од великог утицаја царске Русије на Балкану, којем би се, по његовом мишљењу, могле супротставити удружене Србија и Угарска. Свему реченом треба додати и његову велику личну одбојност и нетрпељивост према царској Русији.

У примедбама⁹ писца расправе *Срби и Источно питање* налазе се и друге важне чињенице које иду у прилог тврдњи да је Јаков Игњатовић доиста аутор те расправе. Писац расправе у примедби (10) говори о сусрету са једним Србином на путу за Темишвар у јесен 1849, који је са Мађаром разговарао на мађарском. Када га је упитао како је то сада могуће после међусобне "ужасне борбе" у револуцији 1848-1849, Србин му је одговорио: "Та шта има у томе! Ми имамо своје и они своје чворуге на глави, и сад је то прошло". Путник који је све то видео и чуо био је доиста Јаков Игњатовић. Јер, крајем октобра 1849. Игњатовић се преселио из Београда у Панчево, али како није имао средстава за живот, он је средином новембра 1849, да би поправио своје финансије, предузео, са

⁷ Јаков Игњатовић, *Једна брошура о Источном питању*, Публицистички списи (2), Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. XIV, Нови Сад - Приштина 1989, 156.

⁸ Јаков Игњатовић, *Нов положеј*, *Напредак*, 1866, бр. 63 и 64.

⁹ Примедбе су у оригиналном тексту, штампаном на немачком језику, обележене звездицама, а у преводу су означене арапским бројевима ради лакшег праћења.

Ђорђе Поповићем и мајором Јованом Стефановићем Вилковским, путовање у Марчу на спахилук Петра Чарнојевића.¹⁰ Тај сусрет, о коме он пише, десио се тада. Прва реченица у примедби (11), гласи: "Ја сам се већ 1848. године и касније још више бавио мишљу како би се Мађари и Срби на обострану корист могли ујединити;...". Да је то доиста било Игњатовићево трајно опредељење доказ су странице његових *Мемоара*. На почетку револуције 1848. он је јавно иступао против идеје о стварању Српске Војводине, јер није желео рат против Мађара: "Оставимо то на миру, сложимо се са Мађарима да нам иду наруку...".¹¹ Затим, о томе сведочи и његова готово целокупна публицистичка делатност, почев од чланака из 1848, у *Србским народним новинама* Теодора Павловића, па до оних штампаних у листу *Наше доба* Стевана Павловића, у другој половини осамдесетих година.¹²

На крају да закључимо, јер тих општих места која потврђују Игњатовићево ауторство расправе *Срби и Источно питање* има доиста много, да и стил којим је писана расправа, као и начин излагања у њој (тј. њена концепција), иду у прилог изреченој тврдњи.¹³

Расправа Јакова Игњатовића *Срби и Источно питање* подељена је, ако се изузме *Увод*, на седам поглавља, и то: *Срби; Срби у Угарској; Срби у Турској и Црној Гори; Двосируки развој државе у Европи; Оштра ситуација у Европи; Срби и Угари и Источно питање и његово решење*.

Сматрајући да ће се питање опстанка Отоманске Империје и ослобођења хришћана који су се налазили у њеном саставу ускоро поново поставити пред лице Европе, Игњатовић је писао "да се многе знаци блиског решења источног питања са свом величином његових последица".¹⁴ Стога је истицао, као и у својим ранијим расправама, да су га општечовечанске побуде подстакле на писање расправе: "Мислимо, према томе, да служимо човечанству ако овде покушамо да о овој европској ствари проговоримо са своје тачке гледишта". Мада ти његови погледи неће бити пријатни, сматрао је да је нужно "образованим људима Европе" указати на ствари везане за источно питање од стране неког "ко живи усред позорнице предстојећих великих догађаја", и који је до тих сазнања дошао "непосредним посматрањем".¹⁵ Игњатовић је желео да поручи Европи да се мир на њеном истоку не може још дуго одржати, и

¹⁰ Тодор Стефановић Вилковски, *Моје усјомене (1867-1881)*, Београд 1988, 238-244; Живојин Бошков, *Из животова Јакова Игњатовића (1848-1853)*, Зборник Матице српске за славистику, св. 29, Нови Сад 1985, 111-112.

¹¹ Јаков Игњатовић, *Мемоари* (1), Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. XI, Нови Сад - Приштина 1989, 143.

¹² Видети његове новинске чланке и брошуре у књизи: Јаков Игњатовић, *Публицистички списи* (1), Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. XIII, Нови Сад - Приштина 1989.

¹³ Упоредити: Ј(аков) И(гњатовић), *Хришћанска реч о решењу источног питања*, Зборник Матице српске за историју, св. 36, Нови Сад 1987, 161-175. (превео др Страхинја К. Костић - за штампу приредио Душко М. Ковачевић).

¹⁴ Von einem Serben, Die Serben und die orientalische Frage, Bautzen 1865, 3.

¹⁵ Исто, 3.

да ће Срби настојати да до краја доведу започету борбу за национално ослобођење и уједињење. Тиме је деценију раније прорекао долазак Велике источне кризе 1875-1878.

Упозоравао је да ће ти предстојећи догађаји произаћи из животних интереса српског народа, па је подсећао да "што су јаче снаге једнога народа, утолико пре и утолико сигурније следи то што хоће моћни дух народа". Према томе, ток догађаја се не може зауставити, јер би се у том случају изазвале само веће жртве: "Таква идеја која саму себе рађа у области источног питања већ је зачета у мајчином крилу и њено рођење ће у потоцима крви постати почетак новог поретка у европском животу".¹⁶

Већ на првим страницама расправе Игњатовић је желео да подсети на судбину српског народа, који "својом високом духовном обдареношћу и својим јунаштвом и мучеништвом у великој мери заслужује интересовање и симпатије свих образованих људи". То је народ "неуништивне снаге, непрестано продуженог отпора", који није остао "драговољно оруђе у рукама освајача". Међутим, оно што је у Игњатовићевој интерпретацији представљало новину, био је став да се источно питање може решити само у споразуму Срба и Мађара, односно Србије и Угарске. Срби треба да потраже савезника у Мађарима, јер, тврдио је, "... Угарска и Србија, ..., у источном питању стоје на прагу своје одлучујуће судбине".¹⁷ Те две државе су у прошлости издржале сва искушења, зато што су се "Угри ... чврсто ухватили за своју конституцију, а Срби за своју веру, а ове обе спасле су тамо мађарску, а овде српску народност".¹⁸ Иако је у прошлости између Срба и Мађара било неспоразума, па чак и сукоба, Игњатовић је сматрао да ће њихово зближавање у будућности "при развоју источног питања" довести до "уједињавања обе ове оригиналне нације", те да ће то утицати да се између истока и запада створи "једна нова држава чији темељ ће постати хиљадугодишњи свети угарски устав".¹⁹ Стварање српско-мађарске државне заједнице је нужност, јер "ни једна од ове две нације у садашњем времену не може за себе да оснује државу". Игњатовић је сматрао да ће та нова државна творевина бити "језгро око кога се окупља група слободних народа у велики савез народа".²⁰

Након што је указао на идеју коју треба следити да би се створила нова јака државна творевина на Балкану и у Средњој Европи, Игњатовић је изложио своје погледе на решење источног питања које чини срж расправе. Шта је источно питање? Игњатовић на њега лаконски одговара: "Источно питање није ништа друго него узвратни ударац у борби запада против полумесеца, одлаганој вековима..."²¹ О тој борби између хришћанства и полумесеца "сведоци су ... за људско око нове

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, 17.

¹⁸ Исто, 19.

¹⁹ Исто, 19-20.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, 20.

државне творевине - Србија, Грчка и Румунија - а за Господње око безбројни мученици који су у дугом ... периоду ... своје више људско достојанство запечатали мученичком смрћу ...", и који још увек страдају тако страшном и срамном смрћу "пред лицем ... запада".²² Осуђујући држање западне Европе у источном питању он каже: "Туга и сета обузимају човекољупца када слуша западноевропејце како се размећу својом високом културом, својим финим осећањем, и силом стеченом том културом, и при томе је пун убеђења да управо та политика која има корен у тој култури, хоће да се жалосни положај источних хришћана продужава.

А управо ти хришћански народи који вену у несрећи, тиме што су се борили и падали, спасли су запад од кужног даха мухамеданства и омогућили му да се слободно развија и стиче сопствену културу, да би се тиме детињасто могао разметати".²³

Како решити источно питање? Игњатовићев одговор је већ деценију и по био исти, и он га и овде понавља: "Ово питање може наћи своје најприродније и за мир Европе једино решење, ако народи којих се оно тиче дођу до самосталности коју чежњиво очекују".²⁴ Оно што овде представља новину, у односу на његове раније погледе, јесте то што Игњатовић тражи слободу не само за народе Османске империје већ и за народе и земље које су се налазиле у саставу Хабсбуршке Монархије, чиме се отворено сврстао на страну оних који су се залагали за преуређење Монархије на дуалистичком принципу, а у крајњем случају и на њеном рушењу. У тој борби против Турске и Аустрије, као водеће нације Игњатовић је видео Србе и Мађаре: "Доћи ће тада време да два празна поља, Угарска и Србија, постану свесне свог задатка, да на челу других народа који живе око њих склопе нов савез народа и изборе уз све жртве своју сјајнију будућност".²⁵

У решењу источног питања Игњатовић је, као и раније, тражио од запада "одрицање од силе према истоку". "Неинтервенција нека буде парола моћног запада! - нека нас пусти да сами извојужемо своју ствар. - Само, учините још да, с друге стране, нико не омета наш нормални крвави развој", јер "Ми не водимо овде политику кабинета, него политику народа, отворено и искрено". Због тога је тражио за Србе слободу акције, без мешања запада: "немојте дозволити да под тим тешким страхом од ових утицаја започнемо своје свето дело".²⁶

Игњатовић је питање решења положаја Угарске у Монархији доводио у везу са "почетком источне кризе", па је писао: и "пре него што се ово заврши, настаће српска криза и уздрмаће целу Европу". Угарска и Србија морају да у "новом савезу народа ... изборе уз све жртве своју сјајну будућност", и да на тај начин спрече доминацију Русије над хришћанским народима на Балкану. Да би се то могло остварити, Игњатовић

²² Исто.

²³ Исто, 20-21.

²⁴ Исто, 21. И ово је једна од карактеристичних реченица, коју Игњатовић исписује у својим расправама о источном питању.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 23.

је предлагао да се Угарској препусти водећа улога, јер она "одавно провереном конституцијом и својим унутрашњим политичким устројством од свих нас (то - Д. М. К.) заслужује".²⁷ Игњатовић је стога, у име Срба, изражавао подршку и симпатије за Мађаре у борби за преуређење Хабсбуршке Монархије на дуалистичком принципу. Да би се на крају одлучно супротставио духу "продирања на исток", стога што такве намере никада нису пролазиле без изазивања већих несрећа.²⁸

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

СРБИ
И
ИСТОЧНО ПИТАЊЕ

од једног Србина

Будишин
Шмалер и Пех
1865.

Наслов оригинала:

DIE SERBEN
und die orientalische Frage.

Von einem Serben

Bautzen
Schmaler & Pech
1865.

С немачког превео:
Др Страхиња К. Костић

За штампу приредио:
др Душко М. Ковачевић

УВОД*

Очигледно се множе знаци блиског решења источног питања са свом величином његових последица.

Мислимо, према томе, да служимо човечанству ако овде покушамо да о овој европској ствари проговоримо са своје тачке гледишта.

Можда образованим људима Европе неће бити наодмет да се упознају са, мада не и пријатним, погледима које је непосредним посматрањем стекао неко ко живи усред позорнице предстојећих великих догађаја.

Не израстају ови догађаји из државноправних, дипломатских, још мање из софистичких принципа, него једино из живота тих народа, а што су јаче снаге једнога народа, утолико пре и утолико сигурније следи то што хоће моћни дух народа. Ту се губе сви материјални интереси и личне жеље, с друге стране; - а ако долази од супротног правца, могу само да изазивају веће, крвавије жртве, - а никако не могу да зауставе догађаје.

Таква идеја која саму себе рађа у области источног питања већ је зачета у мајчином крилу и њено рођење ће у потоцима крви постати почетак новог поретка у европском животу.

Али пре него што пређемо на излагање свог стеченог уверења, морамо претходно да прикажемо један још мало познат или чак сасвим непознат главни фактор источне кризе, јер се надамо да ћемо тада лакше бити схваћени.

СРБИ

На југоистоку Европе живи један народ од преко пет милиона који својом оригиналношћу, својом ексклузивношћу, својим генеричним поносом, својом чврстином у достојанственој вери својих предака, својом високом духовном обдареношћу и својим јунаштвом и мучеништвом у великој мери заслужује интересовање и симпатије свих образованих људи.

Тај народ, познат по прасловенском имену Срби, од кога око два милиона живи дуж турске границе у Угарској, Хрватској и Далмацији, и око три милиона с ону страну ове границе у кнежевини Србији, Црној Гори и у Турској.

Особености овог народа показује се и у томе што је он, мада живећи у повезаној непрекидној групи, подељен у многе одвојене парцеле

* У току друге половине осамдесетих година, трагајући за расправама о Источном питању, које су потекле из пера наших јавних и културних прегалаца у XIX веку, а у намери да их објединим и објавим у књизи под насловом *Срби и Источно питање*, нашао сам у библиотеци Српске академије наука и уметности и расправу *Die Serben und die orientalische Frage*. Како сам у то време проучавао публицистичку и политичку делатност нашег великог писца Јакова Игњатовића, упоређивањем његових раније написаних чланака и расправа о Источном питању, установио сам да тај рад, потписан са *Von einem Serben*, потиче управо из његовог пера.

које подлежу разним законодавствима. Они се зову: кнежевина Србија, Црна Гора, Босна, Метохија (Стара Србија), Далмација, аустријска Војна граница, Хрватска и Угарска.

Као посебан предзнак његовог мучеништва је целина пресечена знаком крста: политичка граница од истока ка западу (Аустрија и Турска), и религиозна граница од севера ка југу (источна и западна црква).

Интересовање за Србе побуђују првенствено још њихова дивна народна песма; многе борбе које је овај народ после уништења своје независности, не више у целини него увек само појединачно славно водио против турске велике силе, - а посебно важним положајем земље на којој живи овај храбри народ.

Првобитно су Срби, као и сви Словени, живели у својим слободним жупанијама, док их *рашки жујан* Стефан *Немања*^I није ујединио у једну државу.

Његови наследници, изложени утицајима од две најмоћније европске државе, Цариграда и Рима, првенствено у религиозном смислу, ослободили су се ове спољне зависности оснивањем сопствене хијерархије, на чије чело је ступио један принц њиховог дома, *Рацко*, под калуђерским именом *Сава*^{II}.

Под деветим *Немањићем* царем Стефаном *Душаном Силним*^{III}, проширило се српско царство до близу Цариграда. Душан је већ тежио за царском круном истока, а на походу против Цариграда изненадила га је смрт. Његово царство било је тада једно од три најмоћнија у Европи (заједно са Мађарском и Чешком).

Његов син *Урош*^{IV}, десети *Немањић*, био је слаб за владање тако активним и честољубивим народом, и тако је могао његов кум *Вукашин*^V са титулом краља да преузме владарску власт.

Упаду Турака Срби су се најпре одупрли, а у бици на Марици^{VI} победили су Турци својом вештином наученом у хиљаду борби охоле и неопрезне Србе, при чему је смрт нашао и њихов краљ Вукашин.

Овај пораз приморао је поносне Србе да Турцима плаћају данак.

Избор новог владара (пошто је последњи Немањић, Урош, већ раније подмукло био убијен), пао је на кнеза Срема и Мачве, *Лазара Хребељановића*^{VII}, који је у народним песмама познат под именом цар Лазар.

^I Стефан Немања (око 1132 Рибница - 13. фебруар 1200 Хиландар), велики жупан (1166-1196) и родоначелник династије Немањић.

^{II} Растко Немањић, Свети Сава (1175 - 12. јануар 1236), први архиепископ српски (1219).

^{III} Стефан Душан (1308 - 20. децембар 1355), краљ (1331-1345) и цар (1345-1355).

^{IV} Стефан Урош (1. септембар 1336 - 31. август 1337 - 2. или 4. децембар 1371), цар (1355-1371). Урош је умро природном смрћу, а не као жртва завере како то наводи Јаков Игњатовић.

^V Вукашин Мрњавчевић, жупан, деспот, а од 1365. краљ и савладар цару Урошу.

^{VI} Вукашин и Угљеша Мрњавчевић кренули су на турску територију у намери да истерају Османлије са Балкана; до битке је дошло 26. септембра 1371. на Марици. Њен исход је био "изненадан потпуни слом смелог подухвата серског деспота и српског краља, погибија и једног и другог, две најјаче личности на тадашњем Балкану, пропаст њихове војске".

^{VII} Лазар Хребељановић (око 1329. у Прилепцу - 28. јун 1389. на Косову пољу), кнез (1372-1389).

Овај је одбио да даје данак и у бици до које је потом дошло на Косову пољу^{viii} Срби су поново били потучени. У тој бици Лазар је добровољну смрт претпоставио срамном бекству, али је био жив ухваћен и отсечена му је глава. - Народ га и данас оплакује као мученика за веру и националну самосталност.

Пометња која је кратко пре тога настала приликом избора новог династе, и већ битно утицала на губитак битке, онемогућила је наставак рата. Узде власти, због малолетства принца Стефана^{ix}, дошле су у руке царице-мајке Милице^x, и ова је склопила мир под неповољнијим условима, међу којима је најбитнији било давање помоћних трупа. Принцеза Милева морала је бити дана султану Бајазиту^{xi} за супругу.¹⁾

Од тада настаје доба уплитања Угарске, а касније и немачког царства, или чак: обновљена је стара борба Запада против полумесеца.

Следећа последица пропадања српског царства и турског освајања Цариграда^{xii} које је уследило шездест година после косовске битке била је:

1. Масовна сеоба Срба у Угарску^{xiii} (под борбом с оружјем у руци, а не као прости колонисти), и
2. Пренос угарске краљевске круне на цареve римско-немачког царства^{xiv}.

Тако је хришћанска оружана сила из Србије, Угарске и Чешке сконцентрисала јачи отпор, а земље Срба и Мађара су током векова постале позорница фанатичног уништавајућег рата.

Власт немачке царске круне донела је ауторитет, римокатоличку пропаганду и само малу помоћ у овој борби која је пустошила земље.

После косовске битке српски народ је све више тонуо и са мохачком битком (Угарска) смрћу Стефана Штиљановића^{xv} угасио се последњи зрачак сувереног врховног националног господара.

Син последњег цара Лазара, Стефан, када је сазрео до мужевне

^{viii} До битке је дошло 15/28. јуна 1389. на Косову пољу, на дан Светог мученика Вида.

^{ix} Стефан (Високи) Лазаревић (око 1377 - 19. јул 1427), кнез (1389-1402), деспот (1402-1427).

^x Милица (? - 11. новембар 1405), жена кнеза Лазара.

^{xi} Није у питању Милева, како наводи Игњатовић, већ Оливера (Деспина), најмлађа ћерка кнеза Лазара, коју је кнегиња Милица (по савету патријарха и сабора" дала за жену турском султану Бајазиту I (1390-1403). "Турски хроничари из каснијих времена приписивали су Оливери велики утицај на Бајазита".

1) Ова принцеза је држала свог хришћанског исповедника, и пратила је Бајазита у рат, са Бајазитом је код Ангоре доспела у заробљеништво и с њим је ослобођена. Кажу да је она навела Бајазита да пије вино.

^{xii} Цариград, а са њим и Византијско Царство, пао је 29. маја 1453.

^{xiii} Масовније сеобе српског народа у Угарску започете су после пропасти српске деспотовине 1459, да би свој највећи обим досегле у време Велике сеобе 1690. под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем.

^{xiv} После пораза на Мохачу 29. августа 1526. Мађарска је изгубила државну самосталност. Аустријски Хабсбурговци су од 1527. и угарско-хрватски краљеви.

^{xv} Стеван Штиљановић (? - после 1540), пореклом је вероватно из Паштровића, око 1498. прешао је у Срем и борио се на страни Фердинанда Хабсбуршког. Био је управник Валпова. "Због својих добротина касније проглашен за свеца" и сахрањен у манастиру Шишатовац.

снаге, носио је титулу деспота. Он се, веран датој речи, држао свог зета, султана Бајазита.

Касније је као истински државник сијао несрећни деспот Ђурађ Бранковић^{xvi} који је, притиснут између турске и римокатоличке војне силе, настојао да одржи независним своју цркву и свој народ.

Римокатолички приповедачи онога времена представљали су га као непоузданог савезника, али ако се насилно наметање мухамеданске и дволочно наметање римокатоличке вере онога доба узме у обзир, онда се он јавља у сасвим другачијој светлости.

Као карактеристика онога времена најбоље служи случај који се догодио одмах после смрти деспота Ђурђа Бранковића. Његова снаха, владајућа деспотица Јелена^{xvii}, предала је своју земљу и народ папи. Народ, расрђен због тога, изабрао је рођеног брата тадашњег великог везира (који се потурчио), Михајла Абоговића^{xviii}, за свог вођу.

У мохачкој бици и после ње борили су се Срби још извесно време под сопственим националним, од угарских краљева потврђеним војсковођама који су се звали деспотима, потом војводама - у последњем рату против Турака то већ није био случај. - Они су својом многим проливеном крвљу највише допринели томе, да крвљу натопљени алкоран^{xix} није могао преко Беча да буде преношен даље, и када је завршен последње рат против Турака, нашао се овај народ подељен између две стране државе: Аустрије и Турске^{xx}.

СРБИ У УГАРСКОЈ

Угарску су пре доласка Мађара делимице већ насељавали Срби, а пошто су први дошли, однос Угарске и српске државе био је увек пријатељски у високом степену.^{xxi} Династичке женидбе и удадбе, угарски палатини српског порекла нису били ништа необично. - Стварна граница између ове две државе не може се данас сасвим сигурно одредити. - Источна црква била је у Угарској претежна.

Тако је један зет цара Лазара најпре био кнез Срема и касније палатин Угарске^{xxii}. - Угарска краљица Јелена (супруга краља Беле IV),

^{xvi} Ђурађ Бранковић (око 1375 - 24. децембар 1456), кнез, деспот (1427-1456).

^{xvii} Јелена, ћерка морејског деспота Томе Палеолога, жена деспота Лазара Бранковића (1456 - 20 јануар 1458), за кога се удала 18. децембра 1446.

^{xviii} Реч је о Михајлу Анђеловићу и његовом брату Махмуд-паши Анђеловићу, који је руководио освајањем Деспотовине. Поменути догађај о коме говори Игњатовић, везан је за Михаила Анђеловића а не за деспотицу Јелену. Наиме, пошто у браку са Јеленом деспот Лазар није имао мушке деце, после његове смрти, почетком фебруара 1458. образовано је намесништво које су сачињавали Михаило Анђеловић, Лазарева удовица Јелена Палеолог и њен девер Стефан. Анђеловић је био главна личност намесништва. Када је Михаило Анђеловић, кога су грађани Смедерева признали за деспота, марта 1458. у град пустио један одред Турака, био је заробљен и збачен, а "начелство српско" примио је слепи Стефан Бранковић, који је признат за деспота.

^{xix} Алкоран - куран.

^{xx} Аустро-турски рат 1788-1791.

^{xxi} Срби се досељавају у VI и VII веку, а Мађари 896. насељавају Панонску низију.

позната од знаменитог сабора у Араду, била је српска принцеза^{xxii}. -

У дугом периоду самосталности обе ове суседне државе дошло је само једном до борбе, која се састојала од једног упада у Срем и Мачву, и у повлачењу које је потом уследило^{xxiv}.

Хуњади Јован, српски Сибињанин Јанко^{xxv}, био је као дечак васпитан на двору српског деспота Стефана, сина цара Лазара, и тако је, највероватније, био друг каснијег деспота Ђурђа *Бранковића*.

Односи између ова два народа били су уопште такве врсте, да је на сабору 1861. један депутирац, Србин, могао да каже Мађарима: "Овде ће међу вама бити мало њих у чијим жилама не тече српска крв"^{xxvi}.

Тек касније, када је римокатоличка пропаганда са хабзбуршком краљевском лозом дошла у Угарску и тамо дала превагу римском католицизму, дошло је до отуђења између Срба који су остали верни источној цркви, и других житеља Угарске, (крунидбене инсигније св. Иштвана потичу од источне цркве), и у дугом времену које је потом уследило догађало се зачудо увек, да је, кад год је Угарској била потребна српска помоћ, од краља долазило добро - а кад она више није била потребна, од сталешке скупштине у којој је римокатоличка хијерархија била јако заступљена, долазило је увек зло^{xxvii}.

Ради осветљавања овог несрећног односа нека послужи следеће:

Када деспот Ђурађ *Бранковић* сопственом снагом више није могао да се одржава у својој земљи, склопио је *међународни уговор* са Угарском, по коме је тврђаве Смедерево, Београд и Шабац уступио Угарској, а своју војску, или - што је значило исто - ујединио свој народ са мађарским. - Као штету за то и за помоћ у рату добили су Срби властелинства Токај, Дебрецин, Вилагош, Чонград, Арад, Јегру и Даљ. - А сада се само још ово последње налази у поседу српских митрополита^{xxviii}.

Када се услед многих ратова становништво Угарске знатно смањило, угарска круна је ступила у везу са српским патријархом Арсенијем

xxii Никола II Горјански, од 1401. био је угарски палатин, за њега је била удата Теодора, ћерка кнеза Лазара.

xxiii Јелена, ћерка српског великог жупана Уроша I, била је удата за Белу II (1131-1141), а не Белу IV (1235-1270).

xxiv Тих сукоба је било више, и овде је очигледна намера Игњатовићева да идеализује односе између средњовековне Србије и Мађарске.

xxv Јанош Хуњади (у наредним песмама Јанко Сибињанин, 1387-1456), ердељски војвода, угарски краљевски намесник, отац угарског краља Матије Корвина.

xxvi Игњатовићеве речи које је он, као српски посланик, изрекао на Угарском сабору, који је заседао у Пешти од 2. априла до 22. августа 1861. (Видети: *Бесџа Јакова Игњатовића на угарском сабору*, додаток *Србском дневнику*, 1861, бр. 41).

xxvii Игњатовић мисли на бројне ратове које је, у току свог постојања, водила Хабзбуршка монархија, када су владари из куће Хабсбурговаца Србима, за учешће у њима, давали привилегије и повластице, а које су у миру, потом, сужаване и ускраћиване.

xxviii Уговор који су у мају 1426. у бањи Тати у коморанској жупанији потписали деспот Стефан и угарски краљ Жигмунд, признао је и деспот Ђурађ Бранковић 1427. -

У времену од 1863. до 1865. Игњатовић се налазио на дужности "првозаступника Патријаршијских добара, Даљског спахилука".

Чарнојевићем који је тада резидирао у *Пећи*, у Метхоји (Старој Србији) и подстакла га да са масом српског народа дође у Угарску^{xxx}. - Овај други *међународни уговор* са Угарском осигурао је Србима сопствену територију и самосталну црквену и политичку управу под патријархом и војводом које сами бирају^{xxx}. - Касније се догађало да су православни Срби били присиљавани да римском свештенству дају десетак и да су становници који су раније живели у слободним општинама стављани у ропство спахијама.

Изузетан положај и самосталне територије су дуго већ раније постојали у Угарској, и сматрало се да само према православним полу-јеретицима није потребно одржати реч.

Тако се онда стално морало догађати да су се Срби у сукобима Мађара са њиховим краљевима држали ових других.

Године 1848. није могло бити друкчије него што је управо било. Угарски Срби радосно су поздравили нову слободу и послали су у Пешту једну депутацију влади. Пријем који им је тамо приређен освестио је мудре људе да се овде ради о томе да се на рачун сопствене крви промени господар^{xxxI}.

Понос нарастао до охолости мађарских господара (сталешког сабора) централизовао је државу и уништио оно најсветије и најодличније (жупанијску аутономију) хиљадугодишње свете угарске конституције - и ову велеиздају починили су само због тога да би немађаре утолико брже и сигурније могли помађарити. - Тиме су опипљиво показали да су националност ставили изнад конституције.

У борби која је потом уследила, напротив, опет је то значајно да су овде искључиво словенска, и то сва племена ове велике породице народа, пролила своју крв за то да једина преостала прасловенска конституција буде уништена^{xxxII}. ---

СРБИ У ТУРСКОЈ И ЦРНОЈ ГОРИ

Срби у Турској су за пет векова свог ропства и у целини као нација и као појединци увек доказивали велико поштовање према најве-

xxix Велика сеоба Срба 1690.

xxx До Велике сеобе Срба дошло је после неуспеха трупа цара Леополда I у рату против Турака на Балкану. Не ради се о "међународном уговору са Угарском", како то жели да представи Игњатовић, већ о позивном манифесту тзв. *Инвитаџијорији* (Litterae invitoriae) цара Леополда I, од 6. априла 1690, којим је он позвао српски народ "да остане на својим огњиштима и у свему помогне његову војску, а он ће му обезбедити слободу и повластице, међу којима су најважније: слобода вероисповести, право на избор војводе, ослобођење од свих јавних терета и дажбина, осим оних које су плаћали и пре турских освајања". После Велике сеобе, патријарх је од Бечког двора, позивајући се на Инвитаџијорију, тражио и за Србе који су се преселили у Угарску обећане привилегије.

xxxI Покушај делегације новосадских Срба, коју су предводили адвокат Александар Костић и Ђорђе Стратимировић, да се 8. априла 1848. у Сабору у Пожуну споразуме са вођством мађарског покрета није донео никакве резултате. Отуда и Игњатовићева опаска "да се на рачун сопствене крви промени господар".

xxxII Мисли се на уништавање жупанијске организације у револуцији 1848-1849.

ћим светињама човечанства, самостални и постојани карактер као нација и као људи. Они су међу свим новим нацијама једини, неуништиве жилаве снаге, непрестано продужаваног отпора.

Друге нације су се бориле за светињу људских права, и ако је нису избориле, падале су и остајале као драговољна оруђа у рукама освајача. Чак и велика француска нација која претходи римско-германској култури има само тренутке одушевљења који врло брзо испаравају. Али ова стално понављана уздицања и порази за којима су стално следили ужасно гушење, невоља и безгранична беда - тога у људској историји још није било и она је слави српског имена остала још дужна. Још се *Srbska slava neugasi, desnica je i brani i glasi!*²⁾

Овај дуг историје света српској нацији објашњава се околношћу што су борбе против полумесеца, које су потресале свет, посматране кроз призму римокатоличке вере и преношене у историју. У очима римокатоличких бораца Срби већ унапред нису стајали у праву као једнаки са једнаким. Њихова дела и њихове жртве по мишљењу ових приповедача били су одређени само да служе спасавању једино спасавајућег запада.

Није томе мало допринело ни то што Србин има једну за западне Европљане несхватљиву особину, личну ексклузивност, поред толеранције, исто тако несхватљиве овима. - Ово можда постаје схватљиво ако споменемо да Србин само у цркви и пред судом из истинске скрушености скида капу с главе.³⁾ Исто изражавање страхопоштовања у другим случајевима за њега је нешто наметнуто. - Од свих Европејаца само он са источњацима има заједничко то да је у својој личности затворио политичку или државну идеју, и политичко-социјалну везу поштује само још као светињу добровољно задате речи; иначе његово биће сваку политичку силу одређену на неки други начин осећа као *pamet*.⁴⁾ Нешто слично овом духу налази се код раскољника Русије^{xxxiii}. Отуда се догађа да му звучи туђе ако га чак и поглавар државе ослови друкчије, а не са брате, синовче, јуначе и сл.

У духу српскога народа је дубоко уверење да нико нема право да човеку одузме живот (изузев у нужној одбрани), или да га осуди на смрт. У тим случајевима има он фразу: "ОН је њега - убијеног или осуђеног -

2) Ова реченица је у оригиналу наведена на нашем језику, латиницом (Прим. прев.).

3) Он клечи само једном годишње, првог дана Духова (Дова) када се чита молитва на духовском вечерњу (света педесетица - прим. прев.), а готово никада се не баца на земљу, као што то чешће чине Грци, Руси и Румуни; упркос томе, гаји он према својој вери и својој цркви дубоко поштовање. - Српска црква не проклиње невернике и непријатеље него се за њих моли. Чак и на појединим светковинама, на којим је увек присутан и црквени акт, и при здравицама изричито се спомиње: здравље и добро свих пријатеља и непријатеља, и додаје жеља да Бог непријатеље изведе на добар и прави пут.

4) Реч *pamet* је у оригиналу наведена на нашем језику, латиницом (Прим. прев.).
xxxiii Руски патријарх Никон (1652-1658) "реформисао је обред Руске цркве у складу са литургијским правилима која су владала у источним патријаршијама, али је он те реформе аутократски наметнуо цркви. То је удалило велики број верника и свештеника и изазвало раскол са староверцима".

узео на своју савест, на своју душу" - тј. сви греси истога прелазе на њега, јер насилно убијени своје грехе не може више да окаје на овом свету. -

Тако нпр. ако тужилац пред судом каже да је окривљенога навео да мора да призна власт законитог реда, - а он сам полаже право да, после осуде окривљенога, може да замоли суд за милост.

Његова толеранција каква се у Европи не може још нигде лако наћи, може се закључити из његовог осећања сопствене ексклузивности. Што би код њега могло личити на неку нетолеранцију није ништа друго него неповерење, засновано на вековном искуству, према страним народима и верама. Отуда његова страсна љубав према независном животу. Мужевни снажни духови радо се одвајају из веза наметнутог социјалног реда (*odmetnu se*)⁵⁾, уживљавају се у безграничну несрећу сопственог народа, и врше као хајдуци (*ne razbojnik, Räuber*) ситна велика дела, која из истог осећања слабији дух, гуслар или *Sljeras*,⁶⁾ у лепим песмама уноси у масу народа и подстиче на слична дела.

У тој колотечини одржава се идеја и пажња српства у највећим потиштеностима и временом је тако очеличила национални дух да га у неком општем устанку никаква сила неће моћи покорити^{xxxiv}.

Овај народ постаје у источној кризи одједном слободан и он ће свој напон, доведен до највеће мере, изнети на сцену борбе која потреса свет⁷⁾. Његову животну свежину радосно поздрављају братски народи који већ поболевају од превелике културе, а уважавање које му је дуго ускраћивано, сада ће му се у пуној мери указати.

ДВОСТРУКИ РАЗВОЈ ДРЖАВЕ У ЕВРОПИ

Сваки народ који живи по страни од цивилизације у осећању заједништва сачињава целину, а у његовом унутрашњем животу делују већ клице двојства: принцип *позитивне* (политичко-социјалне) и *негативне* (религиозне) животне делатности.

Где се ексклузивност оба ова фактора у *једној* индивидуи слободно и равномерно може развијати и узајамно неометано загревати, тамо је стварање трећег, *културе*, лако и величанствено.

Ни у једном народу света није овај развој природније и правилније текао него код Срба. Њихови прадедови живели су у равним, пространим и плодним земљама које су биле слабо насељене. Уз своје готово искључиво бављење сточарством били су издељени у племена (*племена*),⁸⁾ од којих је свако за религиозне и политичке култове имало свој центар или место окупљања. Том центру име је давало племе, или обр-

5) У оригиналу наведено на нашем језику, латиницом (Прим. прев.).

6) *Sljeras* је просјак у обичном смислу, он се бави слободном професијом.

XXXIV Од времена револуције 1848. Јаков Игњатовић је заступао мисао о општем устанку српског и других балканских хришћана против Османске империје.

7) Још никада се, као данас, код Срба није чуло толико спевава и песама које певају о ножу, пушци и топу.

8) У оригиналу уз немачку реч *Stämme* стоји и на нашем језику, латиницом *племена* (Прим. прев.).

нито. У Мађарској употребљавана реч *vármegye* - тј. градска област - поклапа се са оним што је у Црној Гори име главног места, области и чак је уобичајено да оно буде презиме свих људи племена.

Тако се још и сада у Хрватској и Словачкој налазе имена која целом месту и њиховим индивидуама припадају као презимена, нпр. Махројевићи, Храбова (Храбовски). -

У овим племенима било је две врсте ауторитета: позитивних, *župan* који је у рату био вођа, и *пазио* да се у друштву не догоди никакво зло; - и негативни, религиозни: *knez* који је обављао верски обред и бринуо се да се оно што је учињено зло или лоше у друштву што је могуће боље исправи и врати у првобитно стање.⁹⁾

Из међусобно независних жупанија држава се природно могла развити само на два начина. - Или је споља наишла каква велика невоља, и један од жупана добио врховну власт над свим другима; - или се друштво изнутра изопачило и један од најмудријих кнезова добио власт да буде господар над свима.

Код Срба се рашки жупан, Стефан Немања^{xxxv}, прогласио краљем читаве нације и тиме се изгубила титула жупана, па су његове функције прешле на *кнежеве*, пошто се и иначе примањем хришћанства створило свештенство.

Право својство српске државности најбоље карактерише околност да су код њих прошли векови а да суседни народи нису запазили ниједно име неког истакнутог човека; појединци се нису могли уздићи над масе, јер се о државним пословима разговарало и одлучивало на саборима.

Државе настале у Словенству на тај начин, када су већ почеле да дају прве цветове сопствене културе, упадима страних народа биле су савладане и уништене. Слабост ових државних организација састојала се у томе што су оне биле отворене у првом реду ради унутрашњег друштвеног развоја; - снага страних појединих народа, напротив, потицала је од њихове организације створене за напад.

Тако се догађало да су Словени долазили под страну власт, а сами страни завојевачи под притисак сопствених *сајлеменика*.

Овај словенски државни облик одржао се провидентно *само још у Угарској*.

Другу државну форму (сем Угарске и Турске), *романско-германску*, налазимо развијену у целој Европи.

Источноримска државна форма, већ окоштаним оквиром свог бирократизма, није била погодна да буде преношена на друге нације, док је окцидентална заснована на феудализму који је ипак био сродан живо-

⁹⁾ Ове две функције негативног принципа - свештеник и судија - биле су тада спојене у једној личности и тако је код нас могло да настане мишљење да пагански Словени нису имали свештенике. Још и данас реч *knez* означава кнеза и свештеника код Чеха и Пољака, само што је вокал добио малу измену. Треба упоредити само још реч *župan* и *chef. Schöppe* (данас немачки *Schöffe* = поротник - прим. прев.) и онда *knez* и *König* - краљ, прим прев).

^{xxxv} Стефан Првовенчани, велики жупан (1196-1217), краљ (1217-1228).

ту народа, донесен путем хришћанства народима запада који су постали зрели и развио се у романо-германско државно биће које је носилац садашње европске културе.

Ред, ма какав био, доноси младалачки свежим народима на поклон културу, богатство и моћ.

Док је ово на западу текло неометано од страних мешања, младе државе европског истока биле су упадом мухамеданских Турака и Татара заустављене, и тако се догодило да је римско-германска државна форма у свом неометаном развоју уништила и саме остатке словенских. - О томе сведоче садашња географска и лична имена на германском североистоку Немачке; затим, искључиво владајући дух римског католицизма у земљама у којима је постојала источна црква: и нада све још опште искључиво уверење о ненадмашивости римско-германске културе наћи ће се још у Чешкој, Пољској, Русији, па чак и у Угарској.

ОПШТА СИТУАЦИЈА У ЕВРОПИ

Рекли смо да се римско-германска државна форма проширила по целој Европи (и Русији) са јединим изузетком Угарске и Турске.

При томе се у овој великој групи држава налазе неке значајне разлике. - Ми по свом схватању раздвајамо *рајх* од *државе*, *народ од нације*. Као такве признајемо само западноевропске државе које припадају романским и германским народима, јер су оне своју сопствену *културу*, крајњи циљ сваке државне везе, већ развиле из свог унутрашњег живота. У Европи тако само на западу постоје нације и државе.

Русија је ненормална државна сила. Руси су словенски народ, а Русија је романо-германски рајх.

Угарска је у сличној ситуацији; она има својствену државну форму којој предстоји велика будућност; - али, пошто још нема никакву сопствену културу она је исто тако само још рајх (није држава). -

Русија и Угарска добијају од западне културе више него што јој дају, и зато је посебно Угарска изложена опасности да сасвим изгуби своју оригиналност.

Турска је у потпуности рајх.

Западне нације су, дакле, на два темеља, држави и цркви, на двојству, већ развиле треће, *културу*: у Русији и у Угарској то се примећује тек под различитим предусловима.

Даље, постоји опет разлика између руског рајха и западних држава још и у томе што је на западу негативни принцип, црква, негда освојио врховну власт над политичком, државном, док је у Русији држава потчинила цркву.

Овај лош однос на западу је (само у римокатоличким земљама) налазио одушка у чешћим револуцијама, чиме је не баш сасвим здрава култура могла да даје болешљиве цветове, а ипак да доноси плодове.

Природно, из сличних узрока могу се и у Русији запажати велике револуције, само што се оне морају догађати не полако и уз конспирације него више изненада, отворено и ванредно.

Између ове две тако формиране, сличне а ипак различите силе, запада и Русије, леже Угарска и Србија, - земље које, ето, у источном питању стоје на прагу своје одлучујуће судбине.^{xxxvi}

СРБИ И УГАРИ

Некадашња два исконска душманина, романо-германски свет и полумесец, на крају својих дугих и уништавајућих борби још два поља нису сасвим освојила и амалгамисала, - они на Сави не ударају свом сиљном један на другог. - Тамо се додирују и прожимају још две друге - не физичке силе - него две отелотворене идеје: политичка и верска, држава и црква, Угарска и Србија. *У својој највећој невољи Уџри су се чврстио ухватили за своју конститиуцију, а Срби за своју веру, а ове обе силе су иако мађарску, а овде српску народност.*

Ова два народа сиљно су се трла под утицајем страних сила и увек су се поново лако мирила.¹⁰⁾

У Угарској је на диван начин очувана најбоља државна форма произишла из словенског света и заслугу за то деле Срби са Угарима; - они својом борбом против Турака вођеном готово до исцрпљивања, а ови својим сталним отпором против сваког покушаја свог уклањања.

При томе су се ова два народа, несвесна својих поступака, управо у оним принципима које су репрезентовали, узајамно вређала. - Угри су римокатоличкој пропаганди у Угарској стално чинили уступке - а Срби су се већ три пута борили за укидање угарске конституције.

Најзад је морала доћи 1848-49. година, да обома народима пружи најбољу прилику да најзад истинито сагледају своје сопствене лудости.

Мађари се плаше за своју националност. Па они имају најлепши пример у Србима који су уз избегавање свег прозелитизма и све пропаганде (упркос националног и религиозног сродства) у својој ексклузивности очували своју сасвим здраву националну оригиналност; - Срби, међутим, имају од Мађара много да науче, друштвени дух у приватном, - колегијалност у званичном животу угарске земље.

При развоју источног питања тећи ће уједињавање обе ове оригиналне нације,¹¹⁾ а између међусобно неповерљиве силе, запада и Русије,

^{xxxvi} Игњатовић је и пре и после појаве ове расправе био заговорник идеје о потреби блиске сарадње између Срба и Мађара, односно, српске и мађарске државе.

¹⁰⁾ Убрзо после окончања крвавог рата у јесен 1849. срео сам низ кола која су ишла у Темишвар и слушао сам како људи разговарају српски и мађарски. Застао сам код једног Србина, започео разговор и запитао зачуђено што они после тако ужасне борбе сада већ тако мирно заједно путују. Запитани је одговорио: "Па шта има у томе! Ми имамо своје и они своје чворуге на глави, и сад је то прошло".

¹¹⁾ Ја сам се већ 1848. године и касније још више бавио мишљу како би се Мађари и Срби на обострану корист могли ујединити; али ово сам сматрао само још лепим сном. - Неко време после нашег болног рата случајно сам чуо на Сави како се пева: Složi Bože Srblje i Madžare, da tjeraju švabske gospodare! - И сам народ је већ мислио на то! - Касније сам ту идеју слушао још од неких самих Мађара.

основаће једну нову државу чији темељи ће постати хиљадугодишњи свети угарски устав.

Ни једна од ове две нације у садашње време не може за себе да оснује државу, тј. државу која би била довољно велика и снажна да одоли спољној сили и упркос страним утицајима несметано да развија сопствену културу. - Па и сувише снажно изражена једностраност њихових темперамената, сангвинистичких^{xxxvii} Мађара и колеричних^{xxxviii} Срба, чине нужним да се као комплементарни допуњују. Управо оба та темперамента и одговарају потпуно оним двама принципима сваког истинског здравог стварања државе.

Имамо дубоко религиозно уверење да Угари и Срби из познавања самог себе и из познавања свог положаја нужно морају доћи на идеју: да иду руку под руку и створе језгро око кога се окупља група слободних народа у велики савез народа. - Националности и религије имају у солидарности самог савеза држава и у снази сопствене велике државе према споља најбољи ослонац за свој мирни опстанак.

Пошто националност није ништа друго него тло из кога по божием опредељењу као највиши израз човечанства, култура, као дрвеће нараста, онда мора та култура у многоврским додирима многих националности наћи већу и сигурнију подлогу, мора дати разноврсније изданке и мора моћи да постигне вишу кулминациону тачку.

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ И ЊЕГОВО РЕШЕЊЕ

Источно питање није ништа друго него узвратни ударац у борби запада против полумесеца, одлаганој вековима под рушевинама времена.

Ова борба датира, дакле, из доба пре крсташких ратова, а са настанком садашње аустријске царевине долазило је до дуготрајног, али само привидног примирја.

Она ипак траје у унутрашњости турскога царства до у наше дане. Сведоци тога су за људско око нове државне творевине - Србија, Грчка и Румунија - а за Господње око безбројни мученици који су у дугом, дугом периоду од пет векова своје више људско достојанство запечатали мученичком смрћу и пред лицем моћне културе запада још и данас запечаћују.¹²⁾

Туга и сета обузимају човекољупца када слуша Западноевро-

xxxvii Сангвиничан - богат крвљу, лако узбудљив, лако подложен за пријатно и непријатно расположење, плаховит, веома жив.

xxxviii Колеричан - плах, жучан, жесток, ватрен, код кога је енергија здружена са жучношћу и плаховитошћу.

12) Четврт сата од места на коме су стотине људи живи набијани на ражањ довикивале су страже на немачком језику: Ко иде? - Зар западњаци ништа не знају о вештини како се жив човек може набити на колац тако да он тек после три мученичка дана издахне?! О, знали су и не знају, иначе би свом својом силом били продрли не до Лајте (Лајта - Leitha = притока Дунава у источној Аустрији. Прим. прев.), него до Босфора. - Нису знали. - Још увек верујемо да они у грудима још увек носе топло људско срце.

пејце како се размеђу својом високом културом, својим финим осећањем, и силом стеченом том културом, и при томе је пун убеђења да управо та политика која има корен у тој култури, хоће да се жалосни положај источних хришћана продужава.

А управо ти хришћански народи који вену у несрећи, тиме што су се борили и падали спасли су запад од кужног даха мухамеданства и омогућили му да се слободно развија и стиче сопствену културу, да би се тиме - детињасто могао разметати.

Зар римско-германска култура није способна за неку велику идеју, на којој би огледала своју снагу, да историји остави једно *велико дело* као завештање?

Са болним осећањем у грудима и са сузама у оку прилазимо решавању источног питања. -

Ово питање може наћи своје најприродније и за мир Европе једино решење, ако народи којих се оно тиче дођу до самосталности коју чежњиво очекују. -

У те наредне не убрајамо само Србе, Бугаре, Румуне и Грке у Турској, него и Угаре, Ердељце, Чехе, Словенце, Хрвате, Србе и друге у Аустрији. -

Садашња угарска криза^{xxxix} у Аустрији није ништа ни више ни мање него тихи почетак само источне кризе. Пре него што се ово заврши, настаће српска криза и уздрмаће целу Европу.¹³⁾

Доћи ће тада време да два празна поља, Угарска и Србија, постану свесне свога задатка, да на челу других народа који живе око њих склопе нов савез народа и изборе уз све жртве своју сјајнију будућност.

Али тад ће доћи и време, када ће западна култура са својим европским либерализмом наћи прилику да се најзад одликује једним истински великим делом.

Не прозивамо овде државе него истински израз моћне културе, саме западне нације.¹⁴⁾

Од ових културних нација не тражимо велике потезе без великих идеја - него само племенитију моралну борбу са собом, *одрицање од силе према истоку*.

Неинијервенција нека буде парола моћног запада! - нека нас пусти да сами извојујемо своју ствар. - Само, учините још да, с друге стране, нико не омета наш нормални крвави развој.

Ми не водимо овде политику кабинета, него политику народа, отворено и искрено. - Ми се плашимо утицаја и наговарања запада у Угарској, и из Русије у Турској. Немојте дозволити да под тим тешким страхом од ових утицаја започнемо своје свето дело! -

^{xxxix}Време које је претходило Аустро-Угарској нагодби из 1867.

¹³⁾ Признајемо да садашња вештина крпљења коју знају наши мали државници може да постигне неку сврху, али из њихових слабих руку може да потекне само некакав папирнат резултат.

¹⁴⁾ Нека је дозвољено да се овде укратко напомене да мање култивисани народи могу да поведу у борбу двоструко већи број бораца и да код њих идеални, а код култивисаних материјални живот претеже.

Узмимо да би западна култура пошла за својим несрећним продором на исток; онда је велик општи сукоб, сличан оном код Севастопоља^{XL}, неизбежан.

У том случају ће народи Тракијског полуострва^{XLI} ићи или са Русијом или са западом. Ако се држе Русије, превага је на руској страни, - ако се држе запада, превага ће прећи на запад, али ће кроз кратко време имати такве последице да ће се брзо разбуктати нова борба у којој ће народи Тракијског полуострва, па и сама Угарска сигурно ступити на страну Русије.

Охолост победом опијене западне културе¹⁵⁾ би после неког времена сасвим сигурно те народе са њиховим симпатијама басила у наручје Русије и тиме изазвала оно чега се дотле највише плашила: панрусизма, који она погрешно означава као панславизам. -

Западњаци морају овде увек мислити да су ини нејединствени Грци, а Русија јединствена Македонија.^{XLII}

Оно што нама, члановима народа који још нису дошли до свог пуног права, ваља чинити, јесте:

1) Да Угарској препустимо првенство које она готовом, одавно провереном конституцијом и својим унутрашњим политичким устројством од свих нас заслужује.

2) Да ово наше непогрешиво уверење пренесемо у западне култивисане нације, да би тамо ослабили несрећни продор на исток, и да тамо узнастојимо да добијемо помоћ против могућег мешања Русије.

3) Да образовани Срби, Бугари и Грци усмено и писмено поуче западне суседне народе колико мало симпатија Руси као државна сила уживају код нас. Само у том случају ако би западњаци у овчијој кожи своје културе покушавали своју вучју глад да утоле нама, могло би да изазове жалосну нужност, општи преокрет расположења и сасвим други поступак.

Ми Срби са утешним осећањем посматрамо како Угри воде тиху али тешку борбу против натурања једне стране државне форме, а ове симпатије се код нас могу наћи првенствено у најнижем слоју народа који носи српски дух и српску делотворну снагу.

Дух "продирања на исток" код нас се већ чешће читовао и при томе никада није прошао без неке штете. Да га још мало окарактерисамо.

Један Србин, професор лицеја у Београду случајно се нашао на истом пароброду којим је за Беч путовала једна Немица која већ више година живи у Београду. - Као познаници дошли су у разговору на то да му је она рекла своје мишљење: "Ове земље ће временом, када немачки језик и култура буду ухватили дубљи корен, постати врло лепе и процветаће". На примедбу Србина да тако нешто не треба да каже Србину у

^{XL} Кримски рат (1853-1856) и опсада руске луке Севастопол (1854-1855).

^{XLI} Игњатовић ову географску одредницу користи уместо уобичајене Балканско полуострво.

¹⁵⁾ Па не треба се заваравати: свако хоће у својој кући сам да буде господар. -

^{XLII} Алузија на античку Грчку и Македонију.

лице одговорила је: "Ах, Боже, Ви сте један од нас, образован човек - па Ви говорите сасвим добро немачки!" За неког полуварварина ваистину велико ласкање! -

Што је ова добра жена нехотице о "духу продирања на исток" истргљала, то је дуги низ Француза и Енглеза после Крима изложио на своју не малу штету. - Они су Русији дали најбољу прилику да запази своје недостатке и да их још на време поправи; при томе су Русију у очима целог оријента само још више уздигли. На обичном језику ових народа то значи: "Многи су пошли против једнога, и сви су се вратили кући разбијене главе." - Сопствени омен имају велики потези ових културних нација, - велики потези, мале идеје. -